

Uměním zprostředkovaná mezigenerační solidarita v době koronavirové pandemie

Milada Sommerová

Anotace: Příspěvek pojednává o fenoménu mezigenerační solidarity zprostředkované uměním let minulých, a také intenzivně právě nyní, uměním, jež vzniká v době pandemie. Ukazuje na možné aspekty vizuální tvorby, jež souvisí s mezigeneračními tématy, s tématem sociální izolace, osamění a strachu. Příspěvek je také polemikou o možné digitalizaci výuky umění, která byla nyní realizovaná (zejména prostřednictvím sociálních sítí) v rámci předmětu *Umění a tvorba*.

Klíčová slova: solidarita, umění, vizuální, mezigenerační, sociální, iniciativa, pandemie, rodina

Úvod

Na území České republiky byly první příznaky koronaviru potvrzeny začátkem března roku 2020, avšak celosvětově se pandemie šířila už od konce roku 2019. Ocitli jsme se v době nejistoty, strachu, sociální izolace. Nicméně toto náročné období vneslo do naší každodennosti i několik pozitivních změn, uvědomili jsme si nezpochybnitelný přínos vzájemné pomoci, dá se říci, že nás krizová situace semkla. Iniciativa pomoci lidem, které pandemie nejvíce zasáhla, přišla mimo jiné ze stran českých univerzit. V polovině září naplnilo *Dobrovolnické centrum MUNI* již přes 2500 žádostí o pomoc v nelehké situaci. Aktivitu *Dobrovolnického centra* můžete sledovat také na Facebooku ve skupině „Muni pomáhá Dobrovolníci“, která vznikla přímo za účelem aktuální potřeby. Obecně jsme se tedy setkali s obrovskou vlnou solidarity, jež stále proudí, a to jak od jednotlivců, tak i od celých organizovaných skupin. Taktéž pro seniory bylo založeno několik dobrovolnických center, která nabízela rozvoz nákupů, vyzvedávání léků apod. Nejedna organizace pomoci poukazovala na to, že v této nelehké době se spousta seniorů může cítit osaměle, a dokonce také v osamění umírat. Kromě nedostatečného materiálního vybavení pro boj s pandemií, totiž staří lidé čelí i nedostatku technické či duševní podpory. Lékaři bez hranic upozorňují na *nutnost uvědomění si komplexnosti a výjimečnosti situace, poukazují na zranitelnost obyvatel domovů pro seniory, kteří jsou již v pokročilém věku, často jsou křehcí a potřebují asistenci i s každodenními činnostmi* (Lekari-bez-hranic.cz, 2020). Seniory v domovech důchodců i kdekoli na světě něco spojuje. Všichni měli svoji minulost, svoje domovy, v nichž vyrůstali a které si často do pozdního věku dobře pamatují. Tuto myšlenku již v minulosti rozvíjeli studenti *Speciální výtvarné výchovy*, když se v roce 2013 vydali do domova pro seniory v Brně a nechali tamní babičky a dědečky v rámci projektu

„Pokoje z dětství aneb kam až moje paměť sahá“ (Stadlerová a kol., 2013) vzpomínat na jejich domovy a tuší je ztvárňovat na plátno. Právě tyto vzpomínky mohou být něčím naprosto zásadním, co může starým lidem v nejistých časech pomoci vypořádat se s pocity nejistoty nebo strachu.

1 Mezigenerační vztahy v digitální éře

Staří lidé se během krátké chvíle, většinou kvůli strachu z možných důsledků nemoci, museli separovat od svých blízkých, zejména od svých vnoučat, se kterými byli nezdědka zvyklí trávit mnoho času a také o ně pečovat. „Možnost pečovat o vnoučata se navíc stává pro řadu seniorů a seniorek důležitým zdrojem životního uspokojení. V nedávno realizovaném¹ výzkumu označila více než polovina dotazovaných prarodičů tuto roli za nejdůležitější nebo druhou nejdůležitější ve svém životě“ (Hasmanová Marhánková, Štípková, 2018, s. 10). Právě kvůli hojně diskutované nepostradatelnosti mezigeneračních vazeb v době pandemie, jsem se rozhodla výuku předmětu *Umění a tvorba* směřovat k úvahám o mezigenerační solidaritě. Přestože my sami jsme zvyklí fungovat v dnešním světě převážně online, pro generaci našich prarodičů nemusí být samozřejmostí s novými technologiemi zacházet, možná i proto, že se jim nedostalo potřebné technické pomoci, vybavení, či již ve svém věku nebyli schopni do svých životů digitální média plně zařadit. Hovoříme zde zejména o videohovorech, jakožto prostředku proti sociální izolaci, který navíc může být cenným mezigeneračním pojítkem. Někteří senioři však zůstávají i nyní odkázáni na „obyčejný telefon“. I ten ale hraje v době nedobrovolné izolace velmi významnou roli. Kromě běžného dialogu, může být telefon také nástrojem výtvarné akce, happeningu nebo např. iniciovaného, připraveného dialogu, který v rámci tvůrčího projektu se svojí babičkou nahrál student předmětu *Umění a tvorba*. Tento dialog je mluven dospělým hlasem jeho „dětského já“ a přestože může působit na první poslech lehce pateticky, sestává ze studentových stěžejních vzpomínek na prožitky s babičkou v jeho dětství, a stává se tak důležitým záznamem mezigenerační interakce. Student tento rozhovor s babičkou přes telefon nahrál a sdílel jej ve facebookové skupině vytvořené pro daný předmět. Příspěvek získal plno ohlasů, a především inicioval diskusi o mezigenerační solidaritě, prarodičovství a péči o duše babiček a dědečků v časech pandemie. Je zřejmé, že v dnešní společnosti je pozornost kladena především na individualizaci a často se hovoří o nukleární rodině jako o té elementární², nadto „lidé přestávají investovat do rodinných pout a samotná nukleární rodina se oprošťuje od všech dalších příbuzných a postupně sama upadá“ (Popoenoe, 1993 in : Hasmanová Marhánková, Štípková, 2018, s. 19).

¹ pozn. kniha byla publikována v r.2018

² potřeba a vůbec možnost zapojit do výchovy a péče prarodiče se obecně (zejména ve velkých městech) snižuje

2 Online platforma pro výuku umění skrze sociální síť

Založení skupiny na Facebooku se ukázalo jako stěžejní způsob distančně praktikované výuky umění v době pandemie. Samozřejmě to má spoustu výhod, ale i mnohá úskalí. Například jsou studenti, kteří na této ani jiné sociální síti účet nemají a nepřejí si ho mít, a tak je potřeba i s tímto faktem počítat. Nicméně v nouzovém stavu jsme se ocitli v podstatě ze dne na den, bez možnosti předchozích příprav pro distanční výuku, a toto řešení se v dané chvíli jevilo jako nejjednodušší. Facebooková skupina tedy vznikla jako jakási alternativní, elektronická platforma předmětu *Umění a tvorba*, který je založen zejména na praktické tvůrčí činnosti (jež však v době pandemie nemohla být očekávaným způsobem realizována). Studenti alespoň díky možnosti online výuky prostřednictvím Facebooku mohli být iniciativní pro ně běžným a přirozeným způsobem, protože přece jen většina z nich je na sociálních sítích aktivní. Kromě videí, rozhovorů, podcastů a článků, které si studenti vzájemně sdíleli, mohli zveřejnit také domácí práce, jež průběžně vytvářeli. Již při založení skupiny byli studenti motivováni společným tématem „Solidarita, jakožto významný sociální aspekt umění“. Téma a s ním spojený diskurs budou zmíněny dále, nyní se zaměříme na distanční způsob výuky umění. Výuka praktických disciplín je běžně odkázána na nějaký fyzický počín, zážitek, zkušenost. Zejména v umění a výtvarné tvorbě je velmi důležité moci si techniku vyzkoušet, zažít. Právě reálný prožitek hraje největší roli, protože studentům ukazuje, jak mohou dané téma uchopit, jakým způsobem lze pracovat s dostupnými nástroji a technikou. Nicméně v distanční podobě je tomu nejbližší jedině streamování výuky online, přes videohovor, kdy lze studentům zprostředkovat skutečný „živý“ kontakt s vyučujícím. Studenti tak dostanou možnost ptát se na otázky týkající se výkladu přímo v reálném čase, a navíc výuka může být do jisté míry individualizována a přizpůsobena potřebám studentů. Zatím se nedá s jistotou říci, zda budou studenti schopni plně v praxi využít takto vzdáleně získané informace.

3 Solidarita

Slovo solidarita bývá často skloňováno v sociologii, psychologických vědách (převážně v sociální psychologii), teologii, filozofii a jiných teoreticko-empirických kontextech, v neposlední řadě také v oboru sociální práce. V minulosti se solidarita pojila se jmény jako Durkheim, Comte, Homans, Jensen, Bengtson apod. „Solidaritu bychom mohli definovat jako určitou připravenost pomoci jiným lidem (...) na rozdíl od jiných lidských aktivit, je solidarita aktem, který předpokládá rozvážné rozhodování jedince o tom, jestli a jak může podpořit jinou osobu“ (Levická, Levická, Truhlářová, 2015, s. 8). Je důležité zmínit, že solidarita má obrovský přínos nejen pro toho, komu je pomoc poskytována, ale také pro toho, kdo ji sám poskytuje. Solidarita by měla být nezištná a je často postavena na společných hodnotách či představách jejích aktérů. Hovoříme-li o mezigenerační solidaritě, je vhodné připomenout, že může být realizována dvěma způsoby, v *mikrorovině -uvnitř rodiny, makrorovině – mezi generacemi ve společnosti* (Levická, Levická, Truhlářová, 2015, s.43).

4 Sociální témata v současném umění

Zaměříme-li se hlouběji na solidaritu v umění, vybavíme si zřejmě projekty Kateřiny Šedé, významné české umělkyně, jež je známá (nejen) tím, že skrze umění reflektuje různá sociální témata, např. projekt, který realizovala se svojí babičkou Janou (1930-2007), o níž sama napsala:

„Přes svou celoživotní aktivitu se rozhodla, že odchodem do důchodu končí veškerá její činnost. Domácnost, kterou vedla společně s dědou, jí to ale v plné míře nedovolovala. Když zemřel, samozřejmě jí to zasáhlo, ale zároveň to byl impulz, aby realizovala své naprosté nicnedělání. A svého plánu se vskutku zhostila s neuvěřitelnou pečlivostí. Z postele vstává jedině k obědu, který jí donese moje mamka; nechce se převlíkat ani umývat a k vodě, jak nám často připomíná, nemá žádný vztah. Nevaří, protože od ní samotné jí to nechutná; neuklízí, protože prý žádný nepořádek nevidí. Na procházku ani nakoupit nepůjde, protože se jí prostě nechce“ (Šedá, 2005).

Tuto babičku pak Kateřina Šedá nabádala, aby kresebně zaznamenala zboží z domácích potřeb, ve kterých babička strávila většinu svého aktivního bytí. Odkaz k činnosti Kateřiny Šedé měl studenty nabádat, aby o stáří přemýšleli jak v kontextu dobrovolné či nedobrovolné izolace, vzdání se svého „běžného“ dosavadního života, či ve vztahu k nástrojům, které mohou starým lidem pro výtvarnou tvorbu poskytnout. Mezi generací babiček a dědečků a generací jejich vnoučat jsou důležitým milníkem právě vzpomínky prarodičů, které se mohou stát cenným inspiračním zdrojem pro výtvarné vyprávění příběhů. I s druhou babičkou Miladou (*1935) realizovala Kateřina Šedá svůj projekt. Tentokrát vydání knihy babiččiných vzpomínek s názvem „Normální život“. Jednotlivé listy z knihy Šedá připevnila na zdi Domu umění v Českých Budějovicích (Šedá, 2014), jednu vedle druhé tak, že se návštěvník při procházení výstavním prostorem stal součástí babiččiných vzpomínek a příběhů spjatých s dobou komunistického Československa, s revolucí. Realizace těchto dvou projektů Kateřiny Šedé s jejími babičkami měla zcela jistě velký přesah. Kupříkladu doprovodných programů v galerii se často účastnily děti, které v rámci galerijní animace ztvárňovaly svoje domovy, domovy svých babiček, svoje babičky a dědečky. A tak mimoděk spoluvytvářeli další mezigenerační vazbu.

Kateřina Šedá se k tématu sociální izolace vlastně vyjádřila již dávno před pandemií, kdy si všimla odosobnění, jež se stává typickým pro velká sídliště, kde se lidé již nezdraví a chovají se mnohem více anonymně. Jak sama vysvětluje: „zatímco v původní části Líšně ještě pořád fungují vesnická pravidla (známe se navzájem, máme národopisný soubor, slavíme hody atd.), Nová Líšeň nese všechny znaky pojmu „zastávka“ – většina obyvatel se tu „zastaví“ jen na noc a zbytek dne tráví ve městě Brně“ (Šedá, Peško, 2008, s. 40). Obyvatelé Brna ji mají často spjatou právě s tímto projektem z roku 2007 s názvem „Každý pes jiná ves“ (Šedá, 2007). Východiskem projektu byla situace, kdy dříve unylé šedé paneláky dostaly novou fasádu – barevnou. Každý dům však zcela jinou, a tak se sídliště „rozzářilo jako strhující

atrakce“ (Šedá, 2007). Kateřina Šedá, která v Líšni vyrůstala, reflektuje, že se mnohé změnilo. V původní části Líšně jako by fungovala stále stejná pravidla jako na vesnici, v nové však nikoli. Šedá poukazuje na to, že na revitalizaci sídliště spolupracovalo mnoho architektů, přičemž však žádný z nich nebral ohled k celku, a proto sídliště působí poněkud nesynchronně, září křiklavými barvami, každý dům jinou. Přesto však jeho obyvatele spojuje. Šedá poukazuje na to, že to, co mají obyvatelé sídliště společné, je, že jsou všichni odjinud. Inspirována touto myšlenkou se Šedá pokusila najít v barevnosti a charakteru sídliště majoritní vzor a pod ním všechny obyvatele sjednotit. Tento vzor, který získala skutečně od architektů jednotlivých domů, natiskla na plátno a tím ho reprodukovala. A pod velmi duchaplnou a subtilní myšlenkou jej představila obyvatelům sídliště: „chtěla jsem tím regenerovat nejen toto místo, ale i vztahy v něm. Na začátku mé úvahy stálo následující zjištění: společná věc se zviditelní ve chvíli, kdy se o ni mezi sebou rozdělíme“ (Šedá, 2007). Několik dní pak opisovala jména ze zvonků a vytvořila seznam asi tisíce rodin, z nich vybrala dvojice tak, aby se vzájemně rodiny nemohly znát, a do všech spárovaných rodin odeslala balíček s košílí s potiskem sídliště, přičemž jako odesílatele uvedla protilehlou rodinu. Poté se na měsíc odmlčela a rodiny netušily, že za projektem stojí právě Kateřina Šedá, až do doby, kdy jim přesně za měsíc přišla pozvánka do galerie, kde právě nešlo o to, co se v galerii vystaví, ale kolik rodin se v ní potká. Na tomto projektu Kateřiny Šedé je zásadní myšlenka, spojit lidi tím, co je vzdaluje. Anonymita sídliště se tak proměnila v intenzivní mezilidský kontakt, interakci, sdílení pocitů libosti či nelibosti, zvědavosti a pospolitosti. Ukazuje se, že umění může být cenným nástrojem mezilidské interakce i prostředkem ke zhmotnění hlubokých sociálních témat.

5 Uměním pomáhat

Ochota a chuť druhým pomoci přišla také od umělců a studentů umění, jejichž činnost byla v důsledku pandemie pozastavena. Sdružili se pod tagem *#umenipomaha* a pustili se do šití roušek a zprostředkování jídla lidem bez domova, kteří kvůli pandemii přišli a svoje běžné způsoby obstarávání jídla např. zbylých porcí z restaurací. „Do dobrovolnického maratonu se vehementně zapojila například i česká odnož mezinárodního kolektivu vyznávajícího veganství či antimilitarismus, který si říká *Food Not Bombs*. Jednou z aktivistek, jež se k tomuto hnutí hlásí, je i kreslířka a performerka známá pod uměleckým pseudonymem *Toybox*“ (Gálová, 2020). *Toybox*, je někdy nazývána první dámou českého streetartu, a přestože je absolventkou literární a múzické akademie, zpočátku se věnovala novinářině, až později začala své kresby tajně vylepovat na zdi. V knihkupectvích narazíte na její *Komiksovou učebnici komiksu*, na ulicích pak na streetartové intervence z jejích ilustrací. *Toybox* zde zmiňujeme právě proto, že je to autorka, jejíž tvorbu definují důležitá sociální témata, která nepřehlídí, ale naopak na ně poukazuje. Jako třeba klima, rasismus, bezdomovectví apod. Velkoformátové malby osob z okraje společnosti před časem vystavovala v Českém Krumlově. Lidem bez domova, kteří jí stáli modelem, připravuje a nosí jídlo.

Závěr

O solidaritě hovořil již Aristoteles a ve všech dobách historie společnosti vždy byla něčím, co nás jako lidstvo spojuje. Solidarita je založená na vzájemném respektu a porozumění, jež se však mohou dostavit jedině tehdy, zůstaneme-li otevření a všímaví k tomu, co se kolem nás děje. Když budeme prozíraví a nebude nám lhostejná neustále progredující individualizace společnosti, jež se pozvolna promítá do mezilidských a mezigeneračních vztahů (v mikro- i makrorovině), můžeme zůstat bdělí a skrze akty solidarity se sobě navzájem přiblížit. V době pandemie, která s sebou mnohdy přinesla i zpochybnění tradičního nastavení rodiny, je hodnota mezigenerační péče a mezigenerační solidarity nesporná. Ukazuje se, že výtvarná tvorba může být cenným nástrojem pro reflexi rozmanitých sociálních témat a také sublimujícím prvkem v časech sociální izolace. Distančně vedená výuka praktických výtvarných předmětů může být realizována za pomoci online nástrojů, nicméně tato forma má svá specifika a v mnoha ohledech nenaplnuje dosavadní formu a nároky prezenční výuky. Skutečný benefit nebo újmu distančního vzdělávání v umění a výtvarné pedagogice budeme zřejmě schopni objektivně posoudit až s časovým odstupem.

Anglický název Art-mediated intergenerational solidarity during a coronavirus pandemic

Anotace – anglicky: The paper discusses the phenomenon of intergenerational solidarity in the art of the past years and also intensively right now, in the art that arises during a pandemic. It points to possible aspects of visual creation, related to intergenerational issues, and the issue of social isolation, loneliness and fear. The paper is also a polemic about the possible digitization of art education, which has been implemented (mainly through social networks) within the subject Art and Creation.

Klíčová slova – anglicky: solidarity, art, visual, intergenerational, social, initiative, pandemic, family

Autor

Mgr. Milada Sommerová

Katedra výtvarné výchovy, Masarykova univerzita Brno

misommerovamail.com

Literatura

Hasmanová Marhánková, J., Štípková, M. (2018). *Prarodičovství v současné české společnosti*. Sociologické nakladatelství (SLON).

Levická, J., Levická, K., Truhlářová, Z. (2015). *Teoreticko-empirické reflexe solidarity*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Popenoe, D. (1993). *American Family Decline, 1960-1990: A Review and Appraisal*. *Journal of Marriage and Family* 55, s. 527-542 in Hasmanová Marhánková, J., Štípková, M. (2018). *Prarodičovství v současné české společnosti*. Sociologické nakladatelství (SLON).

Stadlerová, H. (2013) *Senioři: Creative help - tvůrčí dílny se seniory*. Brno: Masarykova univerzita.

Šedá, K., Peško, R. (2008). *Každý pes jiná ves: For every dog a different master*. Tranzit.

E-zdroje:

Gálová, A. (2020). Solidarita, ale i ponižování. Pandemické časy tvrdě dopadají i na lidi bez domova. Hatefree.cz. Dostupné z: <http://www.hatefree.cz/blo/clanky/3495-koronavirus-lidebezdromova>

Šedá, K. (2005). Je to jedno. Kateřina Šedá. Dostupné z: <https://www.katerinaseda.cz/>

Šedá, K. (2007). Každý pes jiná ves. Kateřina Šedá. Dostupné z: <https://www.katerinaseda.cz/>

Šedá, K. (2014). Milada Šoukalová – Normální život. *ArtMap*. Dostupné z: <https://www.artmap.cz/katerina-seda-milada-soukalova-normalni-zivot/>

Lekari-bez-hranic.cz. (2020). COVID-19 v pečovatelských domovech pro seniory: mnoho lidí umírá v osamocení. Dostupné z: <https://www.lekari-bez-hranic.cz/koronavirus-seniori-osamoceni>